

FARG‘ONA VODIYSI JANUBIDAGI QOYATOSH SURATLARNING
O‘RGANILISHI TARIXI XUSUSIDA

<https://doi.org/10.70728/a.series.v08.i03.147>

Mirsoatova Sayyora Turg‘unovna – t.f.n.,

FarDU O‘zbekiston-Xitoy arxeologiya qo‘shma kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Farg‘ona vodiysi janubidagi qoyatosh suratlari O‘rta Osiyodagi qadimgi madaniy merosning muhim qismi hisoblanadi. Ular asosan Saymalitosh, Aravon, Ayrimachtog‘, Suratisoy va Obishirsoy atrofida joylashib, hayvonlar, odamlar, uy hayvonlari va turli qurol-aslahalarni tasvirlaydi. Eng qadimiy suratlar miloddan avvalgi II–I ming yilliklarga tegishli. Qoyatosh tasvirlari texnik jihatdan rangli chizish, chekma usul va qirib chizish kabi turli metodlar orqali amalga oshirilgan. Ular ovchilik sahnalari, hayvonlar urushi va inson turmush tarzi, shuningdek harbiy jihozlarni ko‘rsatadi. Farg‘ona vodiysi qoyatosh suratlari ilmiy tadqiqot, madaniy merosni asrab-avaylash va yosh avlodni tarixiy madaniyatga qiziqtirishda katta ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Farg‘ona vodiysi, qoyatosh suratlari, petrogliflar, Saymalitosh, Suratisoy, arxeologiya, madaniy meros, hayvon va odam tasvirlari.

Аннотация. Петроглифы южного Ферганского ущелья представляют собой важную часть древнего культурного наследия Центральной Азии. Основные памятники расположены в районах Саймалиташ, Араван, Айримачтау, Суратисай и Обиширсай, где изображены животные, люди, домашние животные и различные орудия. Самые древние изображения относятся к II–I тыс. до н. э. Петроглифы выполнены с использованием различных техник: красочная роспись, метод высекания и резьбы. Они отражают сцены охоты, схватки животных, образ жизни человека и военное снаряжение. Петроглифы Ферганской долины имеют большое значение для научных исследований, сохранения культурного наследия и воспитания интереса у молодежи к истории и культуре.

Ключевые слова: Ферганская долина, петроглифы, наскальные рисунки, Саймалиташ, Суратисай, археология, культурное наследие, изображения животных и людей

Abstract. The rock art of the southern Fergana Valley represents an important part of Central Asia's ancient cultural heritage. Key sites are located in Saymalitash, Aravan, Ayrimachtau, Suratisay, and Obishirsay, depicting wild and domestic animals, humans, and various tools. The oldest images date back to the 2nd–1st millennium BCE. The petroglyphs were created using different techniques, including colored painting, pecking, and engraving. They illustrate hunting scenes, animal fights, human life, and military equipment. The rock art

of the Fergana Valley is significant for scientific research, cultural heritage preservation, and fostering young generations' interest in history and traditional culture.

Keywords: Fergana Valley, rock art, petroglyphs, Saymalitash, Suratisay, archaeology, cultural heritage, depictions of animals and humans

Kirish. Qadimgi o‘tmishni o‘rganishda qoyatosh suratlari muhim manbalardan biri hisoblanadi. Bunday tasvirlar asosan tog‘li hududlardagi qoyalarda uchraydi. Farg‘ona vodiysi janubida ham qoyatosh san‘atining qadimiy namunalari Saymalitosh, Aravon, Ayrimachtog‘, Suratisoy hamda O‘xna soylari havzasi qoyalarida saqlangan. Ularda tog‘ echkisi, arxar, bug‘u, bo‘ri, tulki, to‘ng‘iz kabi yovvoyi hayvonlar, shuningdek odamlar, uy hayvonlari va turli qurol-aslahalar tasvirlangan. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, bu suratlarining katta qismi mezolit va neolit davrlariga mansub.

Shuni ta’kidlash kerakki, O‘rta Osiyodagi qoyatosh suratlari orasida Zarautsoy qoyatosh tasvirlari alohida mashhur bo‘lib, ular dunyo olimlarining katta e’tiborini qozongan. Bu yerdagi tasvirlar ichida ayniqsa yovvoyi buqalarning o‘zaro urushi sahnasi juda diqqatga sazovor. Tasvirga e’tibor bilan qaralsa, buqalar atrofida ovchilar ham aks ettirilgan bo‘lib, ular keng yupqa yopinchiq orqali hayvonlardan pinhona bo‘lib turgani ko‘rinadi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, mazkur qoyatosh suratlari asosan neolit, ehtimol eneolit davrlariga mansub hisoblanadi[5:60-78].

Tosh davrida solingan suratlar ham mazmun jihatidan, ham chizish usullari bilan birbirlaridan farq qiladi. Eng qadimgi davrlarga oid qoyatosh suratlari bor yo‘g‘i ikki joyda borligi ma’lum, aynan o‘sha rasmlar keyingi davrlarda solingan suratlardan o‘zining rang bilan chizilganligiga ko‘ra ajralib turadi. Keyinroq chizilgan qoyatosh suratlari esa qoyatoshlarga chekich bilan o‘yish yoki tirnab chizish usullari bilan ajralib turadi.

Farg‘ona viloyati hududidan topilgan qoyatosh suratlarining xronologiyasiga keladigan bo‘lsak, ularning eng qadimgilari miloddan avvalgi II ming yillikka oid bo‘lsa, boshqalari miloddan ilgarigi I ming yillik bilan belgilanadi[3].

Farg‘ona viloyati hududida ham XX asrning oxirlarida tog‘ va tog‘oldi hududlaridan 15 dan ortiq qoyatosh suratlari bo‘lgan joylar izlab topilgan. Ularning ba’zilari to‘laligicha, boshqalari qisman o‘rganilgan. Bunday qoyatosh suratlaridan eng yaxshi namunalar J.Kabirov tomonidan 1966-yilgi kuzatuvlar paytida Obishirsoy atroflaridan topib o‘rganildi[2]. 1981–1983-yillari bu hudud M.Xo‘janazarov tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, u Obishirdan yuqoriroqda joylashgan Eshma qishlog‘i atroflarida 30 ta surat (shundan 4 tasi rangtasvir), Obishir g‘orida 40 ta, Surda 54 ta, Belda 45 ta, Tariqda 40 ta suratni topib o‘rganadi[4:14-19].

Quyida mazkur yodgorliklarning ayrimlari haqida qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

So‘x tumanining Eshma qishlog‘i yaqinidagi qoyatosh suratlari mashhur yodgorliklardan biri bo‘lib, u Selungur va Obishir g‘orlari orasida joylashgan. Bu yerdagi kompozitsiyalarda asosan guruh bo‘lib turgan yoki alohida tasvirlangan tog‘ echkilari o‘rin olgan. Shuningdek, arxar, kiyik, otliq chavandozlar va ayrim otlar tasvirlari ham uchraydi.

Eshma qishlog‘i yaqinidagi Dangi g‘oridagi suratlar ham alohida ahamiyatga ega. G‘or kirish qismi yaqinida, qoyaning taxminan 3 metr balandligida qizil oxra rangida chizilgan

uchburchak shakl tasvirlangan bo‘lib, uning ichi qora-kulrang dog‘lar bilan to‘ldirilgan. Uchburchak yonida dumi tik holda tasvirlangan tog‘ takasi rasmi mavjud. Tadqiqotchilar fikricha, bu tasvir homilador echkini ifodalashi mumkin.

Dangi g‘oridagi devoriy suratlar Farg‘ona vodiysidagi boshqa qoyatosh tasvirlaridan farq qilib, rangda ishlanganligi bilan ajralib turadi. Bu topilmagacha vodiya rangli qoyatosh suratlari mavjudligi ma‘lum emas edi.

Shuningdek, Obishir g‘ori atrofidan, taxminan 200–300 metr yuqori qismdan topilgan petrogliflar ham diqqatga sazovor. Ular chekma usulida ishlangan bo‘lib, asosan tog‘ takalarining tasvirlarini aks ettiradi.

Sur qishlog‘i yaqinidagi petrogliflarda Obishir g‘oridan farqli o‘laroq tog‘ takalarining tasvirlaridan tashqari odamlar, tuya, otlar va itlarni tasvirlari uchraydi.

Bel qishlog‘i atroflaridagi petrogliflarda otlar, tuyalar, odamlar tasvirlari deyarli bir xil miqdorda berilgan. Bu suratlar chekma usulda hamda qirib chizish yo‘li bilan tushirilgan.

Tariq qishlog‘idan 400 m. shimoli-g‘arbda ham qoyatosh suratlari bo‘lib, bu yerdagi tasvirlar unchalik yaxshi saqlanmagan.

Shunday qilib, Obishirsoyning ikki tomonidagi tog‘larning qoyalarida 15-18 km masofada 210 dan ortiq tasvirlar saqlangan. Bu qoyatosh suratlari bir nechta texnik usullar yordamida bajarilgan. Chekichlash usuli bilan surat solishda uchburchak uchli, kvadrat uchli, dumaloq uchli asboblardan foydalanilgan. Xuddi shunday qurollar yordamida qirqish, tirnash, silliqlash usullari bilan amalga oshirilgan.

Obishirsoy suratlari sxemali qiziqlar yordamida siluet tasvirlarni tushirish usuli bilan amalga oshirilgan. Ammo ularda ov qilish manzarasini, yoki yovvoyi hayvonlarni boshqa hayvonlarga huju qilish sahnasi uchramaydi[3].

Suratisoy yodgorligi So‘x tumani hududida joylashgan Tul qishlog‘ining 4-5 km janubi-g‘arbida So‘x daryosining chap qirg‘og‘iga joylashgan. Suratlar soyning har ikki qirg‘oqlaridagi ohaktoshlardan iborat qoyalarga chizilgan. Bu joyni mahalliy aholi muqaddas hisoblagan va qurbonlik marosimlarini o‘tkazishgan. 1980-yilgacha mahalliy aholi kasal bo‘lgan mollarini bu yerdagi eng katta xarsang toshni atroflarida aylantirib xudodan mollarini yaxshi qilib berishini so‘rashgan. Chunki, turli hayvonlarni tasviri tushirilgan qoyatoshga sig‘inish shu yerda yashab kelayotgan ota-bobolarining udumi bo‘lgan.

Afsuski, 1982–1983-yillarda So‘x suv omborini qurilishi davrida yuqorida aytilgan qoyatosh suratlari portlatib yuborildi. Baxtli tasodif tufayli o‘z paytida bu yodgorliklarni ko‘rgan arxeologlar bu qoyatosh suratlaridan nusxalar olib ulgurishgan.

Suratisoy qoyatosh suratlari dastlab 1912-yili geolog V.N.Veber tomonidan topilgan. 1939-yilda arxeologlardan M.E.Voronets[1:75-90] va T.V.Obolduyevalar, keyinroq (1960-66 yy.) G.V.Parfenev, J.Kabirov va 1981–1982-yillarda M.Xo‘janazarovlar tomonidan ham o‘rganilgan.

Ularning barchasini umumlashtirib shuni aytish mumkinki, Suratisoy yodgorligida 300 dan ortiqroq rasm borligi aniqlangan. Qadimgi suratlar hajmiga ko‘ra ancha yirikroq qilib chizilgan va tasvirlarda ko‘proq buqa, sigir, odam tasvirlari ko‘proq uchraydi. Suratisoy

rasmlarining ustidan sak-skif davrlariga oid taka va uni ovlayotgan ovchining kichik rasmi tushirilgan.

E’tiborlisi shundaki, O‘rta Osiyoning ko‘plab qoyatosh suratlaridagi kabi eng ko‘p uchraydigan surat bu echki tasviridir. Buning asosiy sababi bizning hududimizda yashagan ibtidoiy odamlar eng qadimgi davrlardan boshlab uni ilohiy hayvon sifatida e’zozlab kelganligidadir. O‘rta Osiyo xalqlarining afsonalarida juda ko‘plab rivoyatlar saqlanib qolganki, ularda echkini baraka keltiruvchi hayvon, qut-baraka ramzi sifatida qaraladi.

Dunyoning juda ko‘p xalqlarida echki va buqa ilohiy hayvon sanalgan. Undan keyingi o‘rinlarda tuya, ot va eshak turgan. Obishirsoy petrogliflarida ham juda ko‘plab ot va tuyalarni tasvirini uchratish mumkin. Bu tasvirlarni qoyaga tushirishdan ham asosiy maqsad ilohiy mavzularni aks ettirish bo‘lgan bo‘lishi kerak. Ammo afsonaviy tasvirlardan tashqari Obishirsoy petrogliflarida albatta real hayotning ko‘rinishlari ham uchraydi.

Mazkur joylardagi qoyatoshlarda O‘zbekistonning qadimgi va hozirgi davrlarga mansub hayvonot dunyosini vakillarini ko‘rish mumkin. Bundan tashqari odamlar tasvirida o‘sha davrning o‘q-yoyi, qilichi, xanjari, otliq askari kabi o‘z davrining harbiy jihozlarini kuzatishimiz ham mumkin.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Farg‘ona vodiysi janubidagi tog‘ va tog‘oldi hududlaridagi qoyatosh suratlari O‘rta Osiyoning qadimgi madaniy merosida alohida o‘rin egallaydi. Ular asosan Saymalitosh, Aravon, Ayrimachtog‘, Suratisoy, O‘xna soylari va Obishirsoy atrofida joylashgan bo‘lib, hayvonlar, odamlar, uy hayvonlari va turli qurol-aslahalar tasvirlarini o‘z ichiga oladi. Eng qadimiy tasvirlar miloddan avvalgi II–I ming yilliklarga to‘g‘ri keladi.

Qoyatosh suratlari texnik jihatdan ham xilma-xil bo‘lib, rangli chizish, chekma usul, qirib chizish va tirnab ishlash kabi turli metodlardan foydalanilgan. Ular ilohiy va real mavzularni birlashtirib, ovchilik sahnalari, hayvonlar urushi va insonning turmush tarzi, shuningdek harbiy jihozlarini ko‘rsatadi. Echki tasvirlar eng ko‘p uchraydi, bu esa mahalliy aholida uni ilohiy hayvon sifatida qadrlash an‘anasi bilan bog‘liq.

XX asrda va keyingi tadqiqotlar davrida Farg‘ona vodiysidagi qoyatoshlar keng o‘rganilgan va bir qismi So‘x suv ombori qurilishi paytida yo‘qolganiga qaramay, ko‘plab nusxalar saqlab qolingan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, bu qoyatosh suratlari vodiya dehqonchilik va chorvachilikning hamohang rivojlangan madaniyatini ham aks ettiradi.

Shu bois, Farg‘ona vodiysi qoyatosh suratlari nafaqat ilmiy tadqiqot uchun, balki yosh avlodni qadimgi madaniyat va an‘analarga qiziqtirish va tarixiy merosni asrab-avaylashda ham katta ahamiyatga ega. Ushbu yodgorliklar arxeologik obida sifatida O‘rta Osiyo xalqlarining madaniy va ma‘naviy rivojlanishini chuqur o‘rganish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Воронец М.Э.* Наскальные изображения Южной Киргизии // Труды Кирг. ЯГПИ. Вып.2, – Фрунзе, 1950. – С. 75-90.
2. *Kabirov J., Sagdullayev A.S.* O‘rta Osiyo arxeologiyasi. – Toshkent, 1990. – 160 b.

3. Хужаназаров М. Наскальные изображения Обиширская // ИМКУ, Вып.25, – Ташкент, 1991. – 225 с.

4. Хо‘janazarov M. Farg‘ona viloyatining qoyatosh rasmlari // Marg‘ilon shahrining jahon sivilizatsiyasi tarixidagi o‘rni. – Toshkent-Marg‘ilon: Fan nashriyoti, 2007. – B.14-19.

5. Формозов А.А. О наскальных изображениях Зараут-камара в ущелье Зараут-сай // СА, №4. – Москва, 1966. – С. 60-78.